

DEBAT

Een interview met Latour: modes of existence, diplomatie, en de sociologie

Irene van Oorschot, Jaron Harambam, Laurens Buijs & Marijn Siebel

Vier jonge academici bevinden zich op een zondagochtend in mei in een hotel in Groningen: in de lobby wachten zij, toch enigszins gespannen, op Bruno Latour. Onder hen aanwezig zijn twee gastredactieleden, die met het oog op de publicatie van dit themanummer een aantal vragen over zijn recente werk aan hem voor willen leggen. Het bezoek van Latour aan Groningen, waar hij in het kader van de conferentie 'Religion and Pluralities of Knowledge' de volgende dag in een afgeladen Nieuwe Kerk een keynote speech zou houden, bracht hen bij elkaar. In een nabijgelegen restaurant praten ze ruim anderhalf uur over Latours *An Inquiry into Modes of Existence* (hierna: AIME), waarin Latour een volgende stap zegt te nemen in het denken over het karakter van de modernen. Ze praten over de verhouding van zijn laatste werk ten opzichte van zijn inmiddels klassieke studies van wetenschappelijke praktijken, over de notie van diplomatie die hij, in AIME, inzet om een ruimte te creëren voor de multipliciteit aan 'modes of existence', en, op de valreep, nog even over zijn 'grote vijand': de bourdieusiaanse, kritische sociologie. Het volgende is een gecondenseerde weergave van het gesprek dat er zich ontspint.

RED: *Onze eerste vraag heeft betrekking op uw laatste boek An Inquiry into Modes of Existence (AIME). En ik wil graag beginnen met een vraag die een collega mij stelde toen ik hem vertelde over dit project, waarin u verschillende praktijken probeert te classificeren aan de hand van specifieke bewegingen, of passages, die ze kenmerken. U bent natuurlijk bekend als iemand die de taxonomische neiging van sociologen heeft bekritiseerd, en dan bedoel ik de sociologische gedachte dat er omliggende velden zijn die we 'wetenschap', of 'politiek', 'religie' of zelfs 'het sociale' kunnen noemen. Mijn collega reageerde dan ook geamuseerd, en vroeg mij hoe het kan dat iemand die zo kritisch is geweest op de neiging tot classificatie nu zelf een nieuwe taxonomie voorstelt. Hoe zou u hierop reflecteren?*

BL: Ja, ik zie dat het voor mensen die het originele actor-netwerkargument hebben gevolgd toch enigszins ongemakkelijk moet zijn om ineens interesse te moeten tonen in categorieën en classificaties. Dat is moeilijk, die vorm van software-incompatibiliteit. En de aanvankelijke vorm van actor-netwerk theorie was ook een antwoord op dit soort domeindenken: de wetenschap is niet 'van wetenschap' gemaakt, het domein recht is niet gemaakt van recht en niets dan recht, religie is niet gemaakt van religie. En dat punt blijft van belang. Net als het antisociale argument: het idee dat 'het sociale' verklaard moet worden, en dat het niet kan dienen ter verklaring van allerlei andere fenomenen. Dus de classificatie die ik

voorstel is *geen* classificatie in diezelfde domeinen. Deze classificatie, die ik doe aan de hand van kleine acroniemen, zoals [REP] en [LAW] en [REF], vloeien voort uit het veldwerk dat ik heb gedaan in verschillende settings. Het zijn eigenlijk twee parallele projecten: *eerst* deed ik de actor-netwerkbeschrijving die deze domeinen problematiseerde. Dus eerst traceer je associaties, het netwerk, want dat is de enige manier om uiteindelijk uit de komen bij de originaliteit van de associaties. Maar we moeten deze connecties nog *kwalificeren*: de specifieke modus moet nog worden geëxtraheerd. Ik begon me steeds zekerder te voelen over dat tweede project, want het is iets heel anders om associaties te traceren en om deze modi te extraheren.

Natuurlijk zijn er die grote bezwaren hebben tegen dit project. Na jaren van denken in termen van fluiditeit, contingentie en multipliciteit zien sommigen het als een stap terug. Het onbehagen waar dat project mee gepaard gaat is misschien begrijpelijk. Maar tegelijkertijd is het besef dat deze modi niet weer die oude domeinen zijn misschien een geruststellend besef voor jouw collega. Het is ook geen luhmanniaanse categorisering. Ook zijn de modi heel open: dit zijn de modi die ik heb gedetecteerd, en die een rol spelen in Europese debatten in de sociale wetenschappen. Maar er zullen er ongetwijfeld meer zijn; deze modi zijn provisioeneel.

En nog een andere reden om in termen van deze modi te praten is het gegeven dat we ons niet alleen in *epistemische* situaties bevinden, waar het gaat om de vraag wie er gelijk heeft, wij of de juristen, of politici, of wetenschappers, maar ook in *diplomatieke* situaties.

RED: *Ik denk dat de notie van de diplomaat iets is om op door te gaan. Het speelt een belangrijke rol in uw visie op wat het zou moeten betekenen een onderzoeker te zijn.*

BL: De metafoor van de diplomaat baseer ik natuurlijk op Isabelle Stengers werk in haar *Cosmopolitics*. De vragen die de diplomaat worden gesteld zijn: wie representeer jij eigenlijk? Door wie ben je gezonden? Welke autoriteit heb jij? En de diplomaat moet zich steeds afvragen: kan ik de dingen, of wezens, die aan jou gebonden zijn, of de dingen waardoor jij gebonden bent, kan ik die begrijpen? Dus ik probeer die wezens te onderzoeken en te definiëren; die dingen die waarde en autoriteit hebben in verschillende praktijken en settings. Diplomatie is zo dus niet een epistemisch project, waarin het gaat over de vraag wie er gelijk heeft.

RED: *Het is de erkenning dat er iets op het spel staat voor de mensen met wie we converseren, die we onderzoeken?*

BL: Ja. De diplomaat zegt niet, in dit soort diplomatieke situaties: 'Nee, je hebt ongelijk; je hebt dit niet gelezen, of je hebt hier niet aan gedacht, of ik denk iets anders.' En diplomatieke situaties dienen zich aan wanneer mensen zich geroepen voelen iets te verdedigen en beschermen. En worden die dingen, die wezens, goed beschermd? Zijn ze goed gerepresenteerd? Op zulke momenten moet ik een manier hebben om beleefd en respectvol te spreken. Ik ben hier helemaal niet goed in, want ik heb er al eerder in gefaald, zeker toen ik een aantal decennia geleden de wetenschap bestudeerde. Daar heb ik dan ook geleerd hoe moeilijk het is

om aan diplomatie te doen, en om het doen op een manier die zich niet beroept op epistemische gronden.

Het denken in termen van deze modi [de 'modes of existence', red.] is toch uiteindelijk niet zo complex, en het helpt je om de ontologische claims van degenen die wij bestuderen serieus te nemen. In het recht is het heel duidelijk, bijvoorbeeld. Zo is er bijvoorbeeld het opmerkelijke boek van Kyle McGee (*The Normativity of Networks and [LAW]*, red.), waarin hij een manier van spreken over juridische entiteiten registreert die onbekend is onder rechtssociologen. Het is dan ook een jurist die inziet dat mijn argument over de modus [LAW] een manier van spreken over de objectiviteit van recht mogelijk maakt, een manier van spreken die niet onmiddellijk vervuild raakt door de objectiviteit van wetenschap, of politiek. Zo zijn we in staat om recht te definiëren op een manier die het gewicht, de *gravitas*, van recht kan respecteren. Maar dat wordt onmogelijk als je ervan uitgaat dat mensen zich welwillend sociologisch laten verklaren, en niet onderkent dat mensen nu eenmaal ontologische claims maken.

RED: *De diplomaat is een interessante figuur, een interessante positie voor de onderzoeker; ook een die zou resoneren met sociologen, die toch allemaal bekend zijn met Baumans Legislators and Interpreters. Toch vragen wij ons af of de diplomaat niet altijd voor iets of iemand werkt, zoals een willekeurige diplomaat gewoon is aangesteld door de natiestaat. Voor wie werkt en spreekt uw diplomaat? Wie representeert zij?*

BL: Diplomatie strekt zich uit tot precies die vraag! Het is een soort protodiplomatie waarin nog onbekend is voor wie er gesproken wordt, welke autoriteit men heeft. Ik bedoel, zelfs bij diplomaten is het altijd maar de vraag of ze inderdaad de natiestaat, of meer private belangen, of een lobby representeren. Het is een 'middle ground' waar ook daar onduidelijkheid over is.

RED: *U benadrukt steeds dat de onderzoeker recht moet doen aan de 'wezens' die er op het spel staan voor de mensen die we bestuderen, of het nu juristen, wetenschappers, politici of kunstenaars zijn. U gebruikt de notie van de categoriefout om te verhelderen wat er nu precies spaak loopt als we de beweging van het recht, [LAW], verwarren met die van wetenschap, of preciezer, die van [REF] (referentie, red.). Dat maakt de specificiteit van deze wezens onzichtbaar; je zou kunnen zeggen dat het een soort geweld inhoudt. Maar het leidt vooral tot verwarring, als mensen het recht bijvoorbeeld beoordelen aan de hand van de passage die nu juist de wetenschap kenmerkt, namelijk de passage van referentie. Maar ik vraag mij af of deze categoriefouten ook niet een bron van iets anders kunnen zijn. Kunnen dit soort 'fouten' nu juist ook niet productief zijn, doordat ze een plaats vormen voor nieuwe, wellicht emancipatoire conceptualisaties van wie we kunnen zijn of wie we kunnen worden? Voor een vorm van politiek, met andere woorden? Zijn er manieren om deze verwarring productief aan het werk te zetten?*

BL: Ja, je hebt het hier over de kruisingen ['crossings', red.] van deze modi, en 'fout' is maar één manier om de kruising van deze modi te begrijpen. Deze notie helpt je wel om wat ik dan dissonanties noem op te sporen. Misschien is de term categoriefout niet eens de beste notie. Het is bekend, dus het werkt. Maar je hebt gelijk: veel van de kruisingen tussen de modi zijn nu juist productief. Als je bijvoorbeeld denkt aan de manier waarop technologie kan resoneren met de wezens

van metamorfose – deze kruising is natuurlijk uitgebreid bestudeerd. Of de kruising tussen religie, politiek en fictie. Deze resoneren met elkaar, er is sprake van een zekere harmonie tussen de modi. En dat is nu juist de reden dat ze vaak met elkaar worden *verward*. Maar dan nog: ook in dit soort kruisingen is er nog geen sprake van een amalgaam. Dus zodra we ons beschermen tegen die illusie van het amalgaam, en erkennen dat er wel degelijk verschillende tonaliteiten in het spel zijn, kunnen we de harmonieën en dissonanties opsporen.

Overigens: ik denk dat het woord dat je gebruikt, het woord emancipatoir, wel belangrijk is. Maar dan op een net andere wijze. De modi moeten *van elkaar* worden geëmancipeerd, zou je kunnen zeggen. Dat wordt weer heel erg van belang bij de modus van [REF]. De vraag naar waarheid. Want dat is maar één modus, en dat erkennen is een manier om te voorkomen dat alle andere modi verbrijzeld worden als de vraag naar waarheid om de hoek komt kijken.

Dit is ook belangrijk, zeker met oog op religie. Als religie claimt dat het de sleutel is tot de waarheid, dan komt de hele mogelijkheid om relativistisch te zijn over waarheid onder vuur te liggen. Overigens is dat een van de moeilijkste dingen voor de diplomaat. Ook *deze* wezens, die van religie, respecteren. Een tijd terug had ik een meeting met juristen en met antropologen, in Montreal. Daar bracht aan het einde van onze discussie een islamitisch jurist, een rechtsfilosoof, in dat uiteindelijk de wet door God geschreven is. En daar hield onze discussie op; daar hadden we de grootste moeite dat nog te accepteren.

RED: *Wij willen u nog een vraag stellen die u ongetwijfeld vaker hebt gehoord. Maar ik ben benieuwd hoe u op deze vraag zou reflecteren, en dan specifiek in relatie tot uw nieuwe werk. Nu, we zijn allemaal bekend met uw kritiek op de zogenaamde 'kritische sociologie', en wat binnen deze sociologie wordt geconceptualiseerd als macht. U zegt dan, nee, macht is niet iets wat 'sociale verhoudingen' kan verklaren. Het heeft in plaats daarvan te maken met schaal, met stabiliteit, met duurzaamheid, en behoeft dus zelf verklaring. Maar dan vraag ik me toch af hoe we recht kunnen doen aan de productie en reproductie van bijvoorbeeld seksuele verschillen, etnische of 'raciale' verschillen. Zijn er manieren om uw 'modes of existence' alsnog in te zetten in het duiden en begrijpen van deze verschillen?*

BL: Maar waar? We moeten denken in specifieke cases. Heb je een voorbeeld, een setting, in gedachten?

RED: *Dan geven wij u een voorbeeld dat is gebaseerd op het onderzoek van één van ons. Het gaat dan om een etnografische studie naar strafrechtelijke praktijken. Statistisch onderzoek laat steeds zien dat straftoemeting een etnische 'bias' heeft: bepaalde groepen worden strenger en langer gestraft dan andere. Aan de andere kant ziet deze onderzoeker dat etniciteit nergens 'is' in die praktijk: het wordt niet genoemd, het wordt niet in overwegingen betrokken, het is geen onderdeel van de kennisproductie over verdachten. Het is onzichtbaar, misschien een soort 'absent presence', om met M'charek te spreken. Hoe is het nu mogelijk om recht te doen aan deze onzichtbaarheden en zichtbaarheden, terwijl de etnograaf ook nog geïnteresseerd is in de uniciteit van recht als een praktijk? De specifieke wezens van en in deze praktijken? Als recht niet enkel 'politics by other means' is, hoe kunnen we dit voorbeeld begrijpen?*

BL: In dit geval kan ik zeggen dat het 'mode of existence'-argument er een is die slechts op specifieke momenten, in specifieke ontmoetingen, gebruikt moet worden. Voor andere situaties is het volkomen onbruikbaar. Dus je kan over dit probleem gaan praten met rechters, en met sociaal werkers, en met andere sociologen. Soms is het ook beter om dan maar kritische sociologie te doen; het moet gebeuren, en als sociologen het niet doen, dan doet niemand het.

Maar besef dan wel dat je eigenlijk twee dingen aan het doen bent: je bent aan het beschrijven, maar je zet ook een bepaalde metafysica van sociale relaties aan het werk. En dat is de metafysica van mijn gewoonlijke vijand, namelijk een bourdieuisaanse. Die gegrond is in een onhoudbare definitie van zowel recht als macht.

En dan stel ik je nog een vraag: waarom is die kritische sociologie er zo slecht in de rechter, de sociaal werker, de media, te *overtuigen* van haar ontdekkingen? Deze sociologie maakt het onmogelijk het diplomatieke moment op te zoeken, want je bent maar één graad verwijderd van een uitspraak als: 'Je bent geen uitgesproken racist, maar we hebben hier wel te maken met een standaardisering en reproductie van ongelijke etnische relaties in Nederland.' Nu, wat moet die rechter hiermee? Als mensen tegen je tekeergaan en je uit hun kantoor schoppen als je aan dit type ontmaskering doet, en als dat ook nog eens aantoonde dat je al die tijd gelijk had, ja – dat is het type kritische sociologie dat ik bekritiseer. Het maakt elke diplomatie onmogelijk.

Het gesprek komt abrupt tot een einde als Latour op zijn horloge kijkt, schrikt en zich tot zijn gesprekspartners wendt: 'Goed, kan iemand mij nu naar de plek brengen waar ik de keynote aan het missen ben?' Ook voor hen is de tijd gevlogen, en zij pakken nerveus hun spullen om Latour, in een Groningen dat zij niet kennen, af te zetten bij de het Academiegebouw van de universiteit. Gelukkig zijn er behulpzame passanten die hen de weg wijzen; Latour, in beige regenjas, stapt flink door. Nat van de motregen leiden ze Latour tot aan de zware deur van de zaal. De keynote was inderdaad al begonnen. Hij betreedt de zaal, en terwijl de deuren zich weer achter hem sluiten klinkt een luid applaus op. De vier academici komen er op weg naar huis nog niet uit: is Latour nu controversieel polemist, of toch gecommiteerde diplomaat? Of allebei tegelijk? Vast staat in ieder geval dat hij een plek heeft verworven als *celebrity philosopher*. Waarvan akte.